

נִיר מְנוּסִי

מִי
זאת
עולה

נשים בתורה
על פי הקבלה והחסידות

נָשִׁים שֶׁאֲנָנוֹת קִמְנָה

ישעיה לב, ט

תוכן עניינים

9	הקדמה
23	פרק א: שתי פני הנשיות - חוה
71	פרק ב: שיעור בפיתוח קול - שרה
103	פרק ג: תפילה מקרב לב - רבקה
137	פרק ד: תיקון חצות - לאה ורחל
175	פרק ה: צאי מן התיבה - דינה
219	פרק ו: חוצפה קדושה - תמר
251	פרק ז: מבט אל התהום - מרים
291	פרק ח: תנועת נשים - בנות צלפחד
329	הרחבות
367	נספח - שם הַיָּהּ ומערכת הספירות
371	הערות

הקדמה

התנ"ך אינו מרבה שיחה עם האשה. הוא כולל פחות דמויות נשיות מגבריות, ובדרך כלל גם מספר עליהן פחות. השושלות הרבות שהתנ"ך מונה הן תמיד של אבות ובנים. נשים, כשהן מוזכרות, מצטרפות לשושלות מבחון כרעיות וככלות. בעוד התנ"ך מזכיר מאות שמות של גברים שלא מסופר לנו דבר על מעלליהם, שמה של אשה יוזכר, כמעט תמיד, רק אם היא מקדמת באופן ברור את העלילה.

מקומה המשני של האשה בתנ"ך משתקף גם בתפקידים שהיא ממלאת. בעוד הגברים הם מנהיגים, כהנים, שופטים ומלכים, הנשים כמעט תמיד נשארות באוהל. מרים אמנם מלווה את אחיה משה ואהרן בהוצאת בני ישראל ממצרים, אך היא ממלאת תפקיד קטן בצורה ניכרת יחסית אליהם. חומש ויקרא מוקדש לעבודת הכהנים, תפקיד העובר בירושה מאב לבן. בהמשך, ספרי יהושע, שופטים, שמואל, מלכים והנביאים עוסקים כמעט לחלוטין בדמויות גבריות (כאשר המקרה היוצא מן הכלל המפורסם, דבורה, רק מבליט עד כמה הדבר נדיר). למעט שתיים וחצי מגילות המוקדשות לנשים - רות, אסתר ושיר השירים - גם בחלק ה'כתובים' של התנ"ך קשה למצוא נשים. נשות התנ"ך יושבות בתוך האוהל, מאחורי הקלעים, באחוזה נשית כמוסה ובלתי מפוענחת, ומגיחות אל קדמת הבמה רק כשהמציאות מכריחה זאת.

הדבר אינו אמור להפתיענו. את האמירה התלמודית "דיברה תורה בלשון בני אדם" ראוי להרחיב לכדי 'דיברה תורה בלשון זמן ומקום מסוימים'. התורה היא נצחית וכללית, אך ניתנה במסגרת

תקופה והקשר תרבותי ספציפיים. בעידן שבו מתרחשים סיפורי התנ"ך נחשבו הנשים, ברובן ככולן של תרבויות העולם, כבעלות מעמד פחות או שולי ביחס לגברים, וחייהן הוגבלו לרשות היחיד. בתחומים רבים התנ"ך בהחלט אתגר את העולם שאליו הגיח, אך בתחומים אחרים הוא פשוט שיקף אותו, והדבר מתבטא בין השאר בנפח הסיפורי הקטן שהוא מקדיש לנשים ובתפקידים שהוא מקצה להן.

אפשר להותיר את הדברים בכך, לומר שהתנ"ך הוא צילום מסך של תקופתו, ואין לצפות ממנו להיות יותר מכך. יש רק בעיה אחת קטנה בפתרון זה: האמונה היהודית מצפה מהתנ"ך בדיוק את הדבר הזה - להיות יותר מכך. התנ"ך הוא התורה שבכתב, החלק הנצחי והבלתי משתנה של דבר ה', שאין לגעת באף אות שלו ושלא עתיד להשתנות או להיות מוחלף לעולם. הוא אמור להיות תקף לתמיד, מרגע שנכתב ועד אחרית הימים. כיצד, בעידן שבו האשה הולכת ומשתווה לאיש, ניתן להבין את מקומן המצומצם של נשותיו?

הספר שבידיכם נולד מהשאלה הזו. היא נבעה בין השאר מתוך הרקע שלי. גדלתי בעולם מאוד חילוני, שזה אומר עולם מאוד פמיניסטי. אימי ואבי עבדו יחד, עושים בין השאר קריקטורה שבועית לעיתון 'ידיעות אחרונות'. אחיותי הגדולות פצחו שתיהן בקריירות מוצלחות בתחום העיצוב. כמו כל אדם בציבור החילוני, חונכתי במוסדות חינוך מעורבים ושוויוניים. השוויון המלא בין נשים וגברים היה מובן מאליו עבורי.

לימים, יצאתי למסע חיפוש רעיוני ורוחני שהוביל אותי לחופיה של היהדות. האמינו לי כשאני אומר לכם שאיש לא היה מופתע מכך יותר ממני. כל חיי עד אותו רגע סלדתי מכל מה שקשור ביהדות. בתעודת הבגרות הציון הנמוך ביותר שלי היה במקצוע התנ"ך. אפילו לזהותי הלאומית התכחשתי, מגדיר עצמי כאזרח העולם ותו לא. אך כתוב שהמשיח בא בהיסח הדעת. כך, בהיסח הדעת, בחיפושיי אחר משמעות, רוחניות, עומק ואורח חיים נכון וטוב, מצאתי את עצמי ניצב מול שעריה של היהדות.

קוראים לתהליך הזה "חזרה בתשובה", אך למעשה הוא רצוף

כולו בשאלות. אחת השאלות הללו נסובה סביב מעמד האשה ביהדות. בניגוד לעולם שבו גדלתי, אורח החיים היהודי מעניק תפקידים שונים מאוד לגברים ולנשים. הנשים מדליקות נרות בערב שבת, הגברים יושבים בראש השולחן ועושים את הקידוש. הגברים מובילים את התפילה וקריאת התורה, הנשים משקיפות מעזרת הנשים או מתפללות בבית. הגברים והנשים לומדים במוסדות חינוך נפרדים, והגברים לומדים יותר תורה מהנשים, באופן משמעותי. כל זה היה זר לי מאוד. מצד אחד, השונות המגדרית הזו משכה אותי. הרגשתי שהיא מהדהדת דברים עמוקים על אודות ההבדלים בין גברים ונשים, ובאופן עמוק יותר בין גבריות ונשיות, שהעולם שגדלתי בו מטשטש. התחושה הזו ניקרה לא רק בי, אלא גם בחוזרות בתשובה שהכרתי, שערכו מסעות דומים לצירי. בעידן הקורא לנשים להתנהג בדיוק כמו גברים, החיבור לנשיות מסורתית קסם להן.

אך מצד שני גם חששתי מהשונות הזו. בראש שלי, היהדות הייתה תרבות המדכאת נשים ומפלה אותן לרעה, הרואה את האשה כנחותה באופן מהותי מהגבר. האם ייתכן שכל השונות היפה שראיתי אינה אלא מסווה לדיכוי אחד גדול?

שני דברים פייסו את דעתי. הדבר הראשון היה מפגש עם נשים דתיות שניפצו את כל הסטיגמות שלי. הן היו נבונות ודעתניות, אחוז באורח חייהן מתוך בחירה מודעת, וכלל לא הרגישו מדוכאות או מופלות לרעה. פגשתי אותן לא רק במחוזות הדתיות המודרנית אלא גם בציבורים הנחשבים חרדיים. הדעה המוקדמת שלי, שהן סובלות מ"תודעה כוזבת" ולא יודעות שהן מדוכאות, פשוט לא החזיקה מים מולן. לכולן הייתה אהבה רבה לתורה, והן למדו אותה ואף חידשו בה. הניגוד בין חזותן ה'דוסית' לאופי העצמאי והלמדני שלהן הפתיע ושימח אותי.

הדבר השני היה עיון מעמיק ומקיף יותר במקורות היהדות. ללא ספק ישנם לא מעט מקורות תורניים שעל פניו מפלים לרעה את האשה, וספרים ואתרים לרוב ירכזו לכם אותם בהתנדבות. אך גיליתי שכאשר מתחילים ללמוד לעומק ובכנות, המקורות האלו מתגלים

באור חדש. יש להם רקע, גם של תקופה וגם של הקשר, במסגרת תמונת העולם היהודית בכלל; יש להם רובדי משמעות, זה עמוק מזה; ויש להם פירושים שונים, "שבעים פנים לתורה", המאפשרים לקרוא אותם במספר דרכים. שוב ושוב ראיתי שפסוקים או אמירות שנראו לי ברגע הראשון כשוביניסטיים באופן חסר תקנה, הולכים ומשנים צורה לנגד עיניי, הולכים ומתיישבים בתוך מכלול עשיר ומרובד, עד שמתגלים כאבחנות מדויקות להפליא לגבי גברים ונשים, המסברות את אוזני המודרנית ואף יותר מכך.

דוגמה מובהקת לכך היא נשות התנ"ך. מחוזק מתגליותי בתחומים אחרים של היהדות, חזרתי אל התנ"ך מצויד באמונה חדשה: אם התנ"ך הוא אכן ספר הספרים הנצחי, הרי שמוכרח להיות בו, באיזשהו אופן, מקום שווה לנשים - אם לא כמותית אז איכותית, אם לא מעל פני השטח אז מתחתיהם.

ואכן, ככל שהעמקתי ללמוד את נשות התנ"ך גיליתי, שאף שמקומן מועט, מדובר ב"מועט המחזיק את המרובה" האוצר בתוכו אור גנוז לרוב.

נפתח בכך שנשות התנ"ך, ברוב רובם של המקרים, רחוקות מלשקף את הדימוי המוכר של האשה השקטה, הסבילה והכנועה של פעם. הן יוזמות, הן מובילות, הן מקדמות מהלכים, מאחורי הקלעים וכצריך גם לפניהם. הן פועלות על סביבתן, משפיעות על הגברים בחייהן ומשנות, פעמים רבות באופן מכריע, את מהלך העלילה. מוטיב חוזר מובהק בתנ"ך הוא של נשים המרחיקות ראות יותר מבעליהן ופועלות על סמך כך: שרה ורבקה המזהות נכונה את היורש הרוחני בעוד בעליהן עיוורים לכך; תמר המתקנת את העוולות שהסב לה יהודה ואגב כך מביאה אותו להודאה בהן; בנות צלפחד המעניקות שיעור בתורה לנותן התורה עצמו; ועוד ועוד. הנשים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, הן המעניקות שמות לילדיהן - מעשה משמעותי ביותר במסגרת תמונת עולם שלפיה העולם נברא בדיבור. אף שהן מעטות, ישנן נביאות בין נשות התנ"ך (שבע לפי מקור

אחד, יותר לפי אחרים), לצד מנהיגה (מרים), שופטת (דבורה) ומלכה (אסתר). רבות מהלכות התפילה שלנו למדנו מתפילתה של אשה (חנה).

אך גם הנועזות והחדשנות של נשות התנ"ך אינן חד-ממדיות. נשות התנ"ך אינן, כפי שהתרכות העכשווית אוהבת להלל את גיבוריה המתחלפים, "מרדניות", "לא מתפשרות" או "שוברות מוסכמות". אומנותן היא אומנות האיזון, השילוב והרב-צדדיות, והן מפגינות הערכה וכבוד לכללי המשחק שבתוכו הן פועלות, אף שברוב המקרים מדובר במגרש משחקים גברי לגמרי. כל אחת מהן פוסעת בדרכה על החבל הדק שבין השמרנות והחדשנות, מוצאת את שיווי המשקל הנכון עבורה. פעמים שמעשיהן מצייתים לכאורה לחוקים המקובלים, אך בפנימיותם הם מהפכניים לגמרי, מעקמים את החוקים או הופכים אותם על פיהם; ופעמים שדווקא להפך – כלפי חוץ פועלתן נדמית מהפכנית ושוברת מוסכמות, אך בעומק מבקשת לשמר או לחזק את הערכים הקיימים. דווקא מהפכנות מאופקת זו, הנושאת את הפכי השימור והחידוש, מצליחה באופן העמוק וארוך הטווח ביותר. בהיותה קשובה ליכולת הקיבול של המציאות, היא מסוגלת להחדיר לתוכה אור חדש באופן שאינו שובר אותה. זוהי אולי בשורתן העיקרית של נשות התנ"ך: כל אחת מעניקה לנו שיעור אחר במהפכנות נשית, כזו שאינה מנחיתה באחת את חידושה על המציאות, אלא מנביעה אותו מתוכה בהדרגה.

כל זה גלוי במידה מסוימת בפשט הכתובים, אך נחשף ביתר שאת דרך עדשת פירושי חז"ל. היכן שהתורה שבכתב קיצרה, התורה שבעל פה האריכה. מדרשי חז"ל ממלאים את החללים המצויים בין – ולעיתים באמצע – פסוקים, משלימים פערים ומנסים לבאר קטעים סתומים. בכלל זה מרחיבים המדרשים את הדיבור על נשות התנ"ך. נשים רבות שהמקרא מספר את סיפורן בקצרה זכו בידי חז"ל לתוספת פרטים, לעיתים כזו המשתרעת על פני עמודים שלמים בגמרא או במדרש. בנוסף, נשים המוזכרות בתנ"ך בחטף או בקצרה זוהו בידי חז"ל עם נשים מקראיות אחרות שדמותן מעובה יותר, ובכך הפכו

משוליות למרכזיות. במקרים מסוימים חז"ל אף מבשרים לנו על קיומן של נשים שכלל אינן מוזכרות בכתובים, שלשיטתם הן היו המושכות האמיתיות בחוטי העלילה המקראית.

אך מדרשי חז"ל הם רק השלב הראשון בהרחבת הדיבור על נשות התנ"ך. ניתן להבחין במגמה ברורה, גם אם לא סדירה, של גדילת המקום המוענק לדמות האשה ביהדות לאורך הדורות. מעבר לעלייה ההדרגתית במעמד האשה בהלכה, ישנו עיסוק הולך וגובר בדמויות הנשיות בתנ"ך באופן המגדיל את מקומן היחסי.

שיאו של התהליך הזה הוא בכתבי הקבלה והחסידות, המרכיבות יחדיו את מה שנקרא פנימיות התורה או תורת הסוד. תורת הסוד כשמה כן היא, חושפת סודות המסתתרים בין שורות הפסוקים והמדרשים, היכלות רוחניים שלמים שהתורה הנגלית אינה אלא קצה הקרחון שלהם. במשך מאות שנים זרמה הקבלה כמי תהום נסתרים, מסורת אזוטורית השמורה לבעלי סגולה מיוחדים. אך ברגע מסוים היא עלתה לפני השטח וספרי קבלה רבים החלו להיכתב. בראש הספרים האלו ניצב ספר הזוהר, שנכתב במאה ה-13 למנינם, אך תוכנו מיוחס לתנא רבי שמעון בר יוחאי וחבורתו, בני המאות הראשונה והשנייה. נקודת הציון המרכזית השנייה בתולדות הקבלה היא הגוף העצום והעשיר של כתבי האר"י הקדוש, גדול המקובלים לכל הדעות, שחי במאה ה-16 ושפעל בשנותיו האחרונות בצפת.

בכתבי הקבלה ישנה בין השאר גאולה לאנשי השוליים של התנ"ך, אלו המוזכרים רק בפסוקים מעטים. מעבר לרזים המקופלים בשמותיהם, מילותיהם ומעשיהם, הקבלה אף חושפת את רצף גלגולי הנשמות שלהם לפני ואחרי מחזור החיים שלהם המתועד בתנ"ך. הדבר מציב את חייהם באור חדש לגמרי, הופך אותם למערכה אחת במחזה שהיקפו רחב בהרבה ממה שאנו חוזים בעינינו. בראש דמויות השוליים הגאולות האלו ניצבות נשות התנ"ך, שספרי הקבלה מלאים באוצרות לגבי דמויותיהן ומעלליהן.

מתוך תורת הקבלה צמחה במאה ה-18 תנועת החסידות, זרם ההתחדשות הרוחנית היהודי הגדול ביותר של העת החדשה. מייסד

החסידות, רבי ישראל בעל שם טוב, שחי ופעל באוקראינה של היום, תרגם את מושגי הקבלה הנשגבים לשפת הנפש ופיתח בכך סגנון לימוד תורה שאיש לא הכיר, הנוגע בנקודה הנפשית הפנימית של כל נושא ומעיר אותה בליבו של הלומד. אף שגדולי החסידות היו כולם גברים כידוע, רגישותם למה שניתן לכנות הממד הנשי של המציאות הייתה חסרת תקדים. הם פיתחו שפה חדשה בקריאת התורה ובהפיכתה לתורת חיים, שהדרך הטובה ביותר לתארה היא כ'נשית'. למעשה, אחת התשובות לשאלה מהו חידושה של החסידות, היא שכל היהדות שהתקיימה עד אז הייתה כולה בגדר "תיקון אדם", קרי תיקון חלקו של אדם הראשון בחטא גן העדן, הפן הזכרי בהוויה האנושית. עם הופעת החסידות החל לראשונה "תיקון חוה" – תיקון הפן הנקבי בהווייתנו, הקשור בהחדרת תובנות השכל לחדרי הלב, ובמעבר מדיבור עליהן ליישום חי שלהן בנפש.¹ תורת הסוד אינה חשובה לנושא האשה ביהדות רק בגלל חידושה לגבי נשות התנ"ך, אף לא רק בגלל סגנון הלימוד ה'נשי' שצמח מתוכה. התיאולוגיה הקבלית והחסידית אוצרת בתוכה פרדיגמה חדשה לגמרי באשר ליחס בין הזכרי והנקבי, כפי שהם מופיעים בחברה האנושית, בהיסטוריה, בעולם ואף באלוקות עצמה.

לפי הקבלה, הזכרי והנקבי הם שני אספקטים שווים של ההוויה. שמו המקודש ביותר של הקדוש ברוך הוא, השם יי-הו-ה המכונה 'שם הַוְיָה', מורכב באופן שווה מְרַכְיָבִים זכריים ונקביים: האותיות יו"ד ויו"ו מבטאות את הבחינות הזכריות שבו, ושתי האותיות ה"א את הבחינות הנקביות שבו. ההוויה כולה מתוארת כמעין מחול נצחי של בחינות אלו בבריאה, שבו הם מתקרבים ומתרחקים, משיקים ומתכללים, מזדווגים ומולידים.

הקבלה אף מעניקה הסבר מרתק לאי-השוויון בין הזכר והנקבה לאורך מרבית ההיסטוריה. מושג מרכזי בקבלה נקרא "עליית המלכות" או "עליית הנוקבא". לפי רעיון זה, הזכר מייצג את הממד האל-זמני והסטטי של האלוקות, זה המאיר רעיונות מופשטים ואידיאליים 'מלמעלה למטה'; ואילו הנקבה מייצגת את הממד הזמני והמתפתח

שלה, זה הצומח בהדרגה 'מלמטה למעלה' ומביא דברים להגשמתם. הרב קוק הגדיר את שני הממדים הללו כבחינת ה"שלמות" (זכר) ובחינת ה"השתלמות" (נקבה) שבאלוקות.²

שתי הבחינות חשובות באותה מידה, והאלוקות אינה שלמה בלעדיו שתייהן. אך יש הבדל יסודי בין אופני ההתגלות שלהן: הפן הזכרי של האלוקות מתגלה באופן מהיר ומייד יחסית בתחילת תולדות העולם, ואילו הפן הנקבי מתגלה אט אט, בהדרגה, לאורך ההיסטוריה. משל פשוט לכך הוא הברק והרעם. כידוע, הברק והרעם חד הם – המראָה והצליל של תופעה מטאורולוגית אחת. אך מהזווית שלנו הברק מופיע ראשון והרעם נשמע רק אחריו. באותו אופן ניתן לומר שב'שמיי', מצד האמת האלוקית הנצחית, הזכרי והנקבי שווים ומאוחדים לגמרי, אך כאן למטה, ב'ארץ', הצד הזכרי מתגלה ראשון ויחסית בבת אחת, ואילו הצד הנקבי מתגלה מאוחר יותר ובהדרגה.³ רעיון עליית המלכות מקופל בסיפור התלמודי הנודע על מיעוט הלבנה.⁴ לפי הסיפור, בתחילה היו השמש והירח זהים בעוצמתם, "שני המארות הגדלים" (בראשית א, טז) במידה שווה של גדלות. את הסטטוס־קוו הזה הפרה הלבנה בשאלה "אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד?" כתגובה מיעט אותה הקדוש ברוך הוא והביא אותה לצורתה הנוכחית, "מאור קטן" שרק מחזיר את אור "המאור הגדול", השמש. רוב האנשים מפרשים את שאלת הלבנה כתוכנית ערמומית מצידה להביא למיעוטו של השמש ולקחת את הכתר לעצמה. אך לפי האר"י בקשת הלבנה הייתה כנה ואמיתית: היא ביקשה להתחבר עם השמש פנים אל פנים, שישתמשו בכתר אחד במקום בשני כתרים נפרדים. ממילא, גם תגובת הקדוש ברוך הוא אינה עונש ללבנה, אלא מילוי משאלתה: על מנת שתיפגש עם השמש פנים בפנים היא צריכה שיהיו לה את הפנים המיוחדות שלה, ולשם כך עליה לעבור מסע ארוך של התמעטות והתמלאות מחדש.

השמש והלבנה מייצגים את הזכר והנקבה, בהתאמה. בשורשם, שניהם מאורות גדולים, שווים בעוצמתם. אך כאן בעולם הזה, הם מופיעים באופנים שונים. הבחינה הזכרית, המבטאת את צד ה"שלמות"

באלוקות, הצד השמימי והאל-זמני, מרחפת הרחק ממעל כגוף אור בוהק ובלתי משתנה. השמש היא דמות אב, שמצד אחד מחיה ומפרנס את ילדיו, אך מצד שני הינו מרוחק ובלתי ניתן להשגה, ואף עלול לסנוור ו'לשרוף' את מי שנכנס עמו לעימות חזיתי. הבחינה הנקבית לעומתו, המבטאת את צד ה"השתלמות" הארצי והמתפתח לאורך זמן, מופיעה בעולמנו כישות מוחשית וקרובה יותר לאדמה, המשרה אור רך על הלילה. הירח הוא דמות אם, אישיות נגישה ונעימה יותר, המזדהה עם תנודות הזמן ומשקפת את החוויה האנושית כל כך של התמלאות הדרגתית מתוך חיסרון החי.

אך בהדרגה, האור הנקבי הולך וגובר, עד שלעתיד לבוא יתקיים הפסוק "והיה אור הלבנה כאור החמה" (ישעיה ל, כו): שני המאורות ישובו להאיר בעוצמה שווה. זוהי עליית המלכות: העלייה ההדרגתית של הצד הנקבי של ההוויה לאורך ההיסטוריה. לאורך מרביתו של הזמן הזה, הזכר הוא תמיד דמות ה'משפיע', מי שיוזם ומוביל ומלמד, והנקבה דמות ה'מקבל', מי שהולך בעקבותיו ומיישם את תורתו. אלו הם המושגים הבסיסיים ביותר המזוהים עם הזכר והנקבה בתורת הסוד. אך סופו של התהליך הוא שוויון מלא בין הזכר והנקבה, שבו הם מקיימים יחסים הדדיים של השפעה וקבלה באופן של 'שווים אך שונים'. לפי אחת השיטות, לאחר השוויון אף צפוי מעין היפוך מעמדות, יצירת מצב שבו הנקבי עולה מעל הזכרי ויחסי המשפיע והמקבל מתהפכים. איני ממציא את הדברים האלו. הם כתובים בכתבי הקבלה והחסידות, שחור על גבי דפים עתיקים מצהיבים, מזה מאות בשנים.⁵

רעיון עליית הנשיות מספק מעין מענה תיאולוגי לשאלה מדוע קול האשה החל להישמע ברבים רק בדורות האחרונים, בשלב מאוחר יחסית בתולדות התרבות האנושית. מקובל לתלות את הדבר בהבדלים הביולוגיים בין גברים לנשים, בתרבות פטריארכלית ששעבדה את האשה, או בשילוב של השניים. מנקודת מבט לא מאמינה הסברים אלו אולי מספקים, אך מזווית אמונית הם לא פותרים דבר, רק דוחקים את השאלה הלאה: מדוע לכתחילה נברא העולם עם הביולוגיה הזו? מדוע לכתחילה התפתחה התרבות כפי שהתפתחה?

מרעיון עליית הנשיות עולה כי הדבר הוא מאפיין בלתי נפרד ובלתי נמנע של מהויות הזכר והנקבה. חלק ממהותה של הזכריות הוא המיידיות, התכליתיות וחוסר ההשתהות. הנקביות לעומת זאת קשורה בתהליכיות, הבשלה וצמיחה הדרגתית. הופעתה המאוחרת אינה תאונה או תוצר של עיכוב מכוון, אלא חלק בלתי נפרד ממה שהיא. הנשיות היא late bloomer, פרח הפורח מאוחר, אך כשהוא נפתח ניכר בריחו שהוא ספוג בתבונה של שנים.

התגלית בדבר ההתרחבות ההדרגתית של מקום נשות התנ"ך בספרות הפרשנית נראתה לי כאיתות לכך, ששרטוט דיוקנן המלא הוא מהמשימות החשובות של דורנו. נסער מהמחשבה, ובמיוחד מפירושיהם המופלאים של גדולי הקבלה והחסידות בנושא, התחלתי להעביר סדרות שיעורים על נשים בתנ"ך לפי פנימיות התורה. את סדרת השיעורים הראשונה העברתי במרכז שטיינזלץ בשכונת נחלאות שבירושלים בשנת תשס"ז (2007). מדי שבוע בחרנו דמות נשית אחרת, פתחנו את כל המקורות עליה, וצללנו לדמותה ולבשורתה. בשנים שלאחר מכן העברתי סדרות נוספות לנשים במסגרת ביה"ס 'תורת הנפש' שבו לימדתי ובמסגרות פרטיות. ממחזור למחזור הלכו נשות התנ"ך והתגלו לי יותר ויותר, ובמקביל גם התלמידות והתלמידים השונים הוסיפו וחשפו לי פנים חדשות בדמויותיהן שלא הבחנתי בהן. אפשר לומר שהתאהבתי בנשות התנ"ך.

ברגע מסוים היה ברור שיש להפוך את השיעורים לספר, ומהר מאוד התברר שהספר יצטרך להתפצל למספר כרכים. קעת בשעה טובה זכיתי להשלים את הכרך הראשון, המונח בידיכם. הכרך מוקדש לנשים העיקריות של חמשת חומשי התורה: חוה, שרה, רבקה, לאה ורחל, דינה, תמר, מרים ובנות צלפחד. אליו אמורים להצטרף בעתיד, בעזרת ה', שני כרכים נוספים, אחד שיעסוק בנשים העיקריות של התנ"ך (ספרי הנביאים והכתובים), ושני שיוקדש ל'נשים הקטנות' של התנ"ך כולו, אלה המוזכרות בפסוקים ספורים או פחות מכך, אך שגם בהן גילו המפרשים צפונות רבות לאורך הדורות.

השם "מי זאת עולה" לקוח משיר השירים (ו, י; ח, ה), ורומז לעליית הנשיות לאורך ההיסטוריה. כותרת המשנה, "נשות התורה על פי הקבלה החסידות", אומרת שהקו שינחה אותנו בפיענוח סיפורי הנשים בתורה הוא הפירושים והביאורים של תורת הסוד. כל אימת שיכולתי, הבאתי פירושים מקוריים בשם אומרם. במקומות אחרים, הביאורים נעשו ברוח הקבלה והחסידות כפי שאני מבין אותן, ותוך שימוש במושגי היסוד שלהן.

תורת החסידות היא במידה רבה תורת נפש. לומד החסידות אינו מבקש רק למלא את שכלו ידע, אלא גם למלא את נפשו דעת – לגעת בלב הדברים שהוא לומד ולתת להם לגעת בליבו שלו. אי לכך שזורים לאורך הפרקים תובנות חיים שונות, שיעורים לתיקון הנפש ולבניין הזוגיות, שביכולתנו לשאוב מתוך סיפורי הנשים וליישם בחיינו.

כפי שתראו, כל פרק בספר הוא נרחב למדי. בדמיוני ביקשתי לבנות לכל אשה היכל מפואר שיכבד את מלוא עושרה ועומקה. השתדלתי מאוד שכל פרק יעמוד עד כמה שאפשר בפני עצמו, כך שניתן לקרוא את הפרקים שלא לפי סדרם. עם זאת, יש מעין סיפּר־על המתפתח לאורך הכרך, הקשור ברעיון המוצג בפרק הראשון, ואם כן יש ערך מוסף לקריאת הכרך לפי הסדר. לכל הפחות, מומלץ לקרוא בתחילה את הפרק הראשון.

לעיתים, כאשר רעיון מסוים הלך ותפח עד שהרגשתי שהוא מסרב את הפרק, הפכתי אותו ל'הרחבה'. בסוף הספר תמצאו חמש הרחבות כאלו. אוצרות נוספים מסתתרים בהערות הסיום הנרחבות. הללו כוללים לא רק את מראי המקומות הרבים שאני מפנה אליהם (לא כולל מראי המקומות של פסוקי התנ"ך המשולבים בגוף הספר), אלא גם פסקאות שלמות של העשרה והעמקה לגבי הכתוב בפרקים. במספר מקומות בספר, בעיקר בהערות הסיום אך לא רק, אני מתייחס לשני המודלים העיקריים של הקבלה והחסידות – מבנה שם הַוְיָה ומערכת הספירות. תרשים של מודלים אלו נמצא בנספח. למעוניינים להעמיק בנושא זה, שהינו עולם ומלואו, מצורפים שם קישורית וכן קוד לסריקה המובילים למאמר מבוא בנושא.

בכל אופן, ניתן להבין את הספר וליהנות ממנו גם בלי להתמצא במודלים אלו.

תודות

תודה לה' יתברך שזיכה אותי להוציא ספר זה לאור ולתרום את חלקי הצנוע להשמעת קולן של נשות התורה.

אני רוצה להודות לאנשים הרבים שעזרו לספר הזה לראות אור: ראשית כול, תודה לנשות התורה עצמן, על ההשראה וההדרכה העצומות שהן מעניקות לנו לאורך כל הדורות! אני מקווה שתרוו נחת מהספר הזה.

שנית, תודה מעומק הלב למורי הרב יצחק גינזבורג, שהרבה ממה שכתוב בספר למדתי ממנו. לאחר הכתיבה הרב אף עבר איתי בסבלנות על כל הפרקים, העיר והאיר מחכמתו, ובאופן כללי 'שדרג' את הספר בכמה רמות.

תודה לכל התלמידות שנכחו בקורסים שהעברתי על נשות התנ"ך לאורך השנים, במסגרות השונות. למדתי המון מההשתתפות שלכן!

תודה לאיתיאל גלעדי, שהרעיונות ששמעתי ממנו על דמותה של רחב הציתו את העניין שלי בנשות התנ"ך, ושליווה אותי מדי שבוע בזמן שהכנתי לראשונה את השיעורים בנושא, לימד אותי ותרם לי רבות. רישומך ניכר בספר (בשביל רחב תצטרך לחכות לכרך השני...).

תודה גדולה ליוסי פלאי שקרא את כל הפרקים, הוסיף מקורות והעיר הערות מחכימות.

תודה לאנשי ארגון 'מעיינותיך' ובראשם משה שילת, שהאמינו בספר ונתנו לו את המימון הראשון שלו.

תודה עצומה שלוחה ל-289 תומכי פרויקט ה'הדסטרט', שנתנו מכספם כדי לעזור לספר לצאת לאור, וכמובן גם לארגון 'הדסטרט' עצמו. אין מכם!

תודה לעורכי הוצאת מגיד־קורן, ראובן ציגלר ויהושע מילר, שאהבו את הספר ובחרו להוציאו לאור. תודה לעורכת אפרת גרוס על העבודה המסורה בליווי הספר בתהליך הלידה שלו. תודה לעורך הלשוני השקדן דוד פיאלקוף, שהגדיל לעשות ופתח את כל המקורות כדי לוודא שהכול יושב הדק היטב, ולמגיה אברהם שפירא שהשלים את מלאכתו. תודה למעצב אליהו משגב על האריזה המשובחת, ולמעמדת חיה זיידבנר על מלאכת העימוד המוקפדת.

תודה מיוחדת לידידתי מירב בר־לב על האיוורים היפהפיים, שהוסיפו לספר נעימת ליווי נשית עדינה ומדויקת. יש שמחה גדולה בשמיים משיתוף הפעולה בינינו.

אחרונה אחרונה חביבה, תודה מעומקא דליבא לאשתי היקרה נעמה, חוה הראשונה והאחרונה, שתרמה מתבונתה הרבה לכל פרק ושבמשך שנתיים נאלצה לחלוק אותי עם נשות התורה. את האחת והיחידה.

ניר מנוסי
חשוון תש"פ

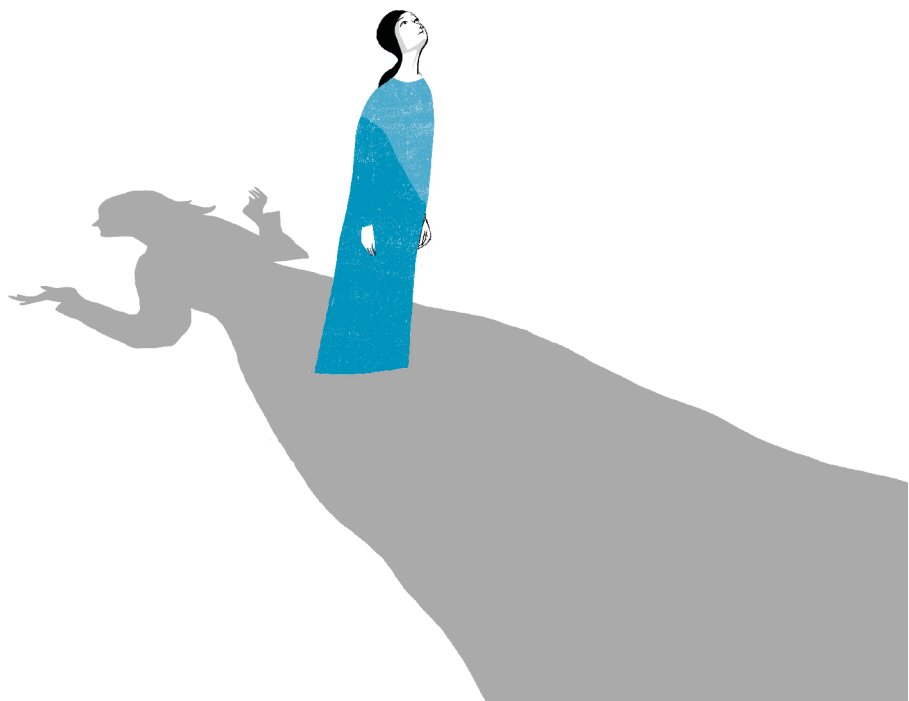
nirmenussi.com

פרק א
שתי פני הנשיות

חווה

בראשית א, כו-כח (פרשת בראשית)

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׂוּהָ וּרְדוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הָרֹמְשֹׁת עַל הָאָרֶץ.

בראשית ב, יח-כה (פרשת בראשית)

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּצַּר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּי הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לְרְאוֹת מַה יִּקְרָא לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ. וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּי הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצִּלְעוֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה. וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצִּלְעַת אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיִּבְאֶה אֶל הָאָדָם. וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפְעַם עָצַם מִעֲצָמֵי וּבָשָׂר מִבָּשָׂרִי לְזָאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָה זֹאת. עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אַחַד. וַיְהִיו שְׁנֵיהֶם עֶרְוָמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבָּשְׂשׁוּ.

בראשית ג (פרשת בראשית)

וְהַנְּחָשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּי הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן. וְתֹאמְרוּ הָאִשָּׁה אֶל הַנְּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ הַגֵּן נֹאכַל. וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ

הָגַן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תִּמָּתוּן. וַיֹּאמֶר הַנְּחַשׁ אֶל הָאִשָּׁה לֹא מוֹת תִּמָּתוּן. כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וּנְפַקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם כַּאֱלֹהִים יָדַעַי טוֹב וְרַע. וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֹאכַל וְכִי תֹאוּהָ הוּא לְעֵינַיִם וּנְחַמֵּד הָעֵץ לְהִשְׁכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִי וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל. וַתִּפְקַחְהָ עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עִירַמְסָם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עָלֶיהָ תֹאנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹדֹת. וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְּהִלַּךְ בְּגַן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הָגֵן. וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה. וַיֹּאמֶר אֶת קוֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בְּגַן וְאִירָא כִּי עִירַם אֲנִכִּי וְאִחְבָּא. וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירַם אֶתְּהָ הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ לִבְלֹתָי אֲכַל מִמֶּנּוּ אֲכַלְתָּ. וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ וְאֲכַל. וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה מַה זֹאת עָשִׂיתְּ וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנְּחַשׁ הִשְׁיִאֲנִי וְאֲכַל. וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנְּחַשׁ כִּי עָשִׂיתְּ זֹאת אַרְוֹר אֶתְּהָ מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל גִּחְזֹנְךָ תִלְךָ וְעִפְפֹר תֹאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְאִיבָה אִשִּׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זֶרְעֶךָ וּבֵין זֶרְעָהּ הוּא יִשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפְנָהּ עֵקֶב. אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבֵּה אַרְבֵּה עֲצֻבוֹנְךָ וְהִרְנֶה בְּעֵצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֵל אִישׁךָ תִּשׁוּקְתִּי וְהוּא יִמְשַׁל בְּךָ. וְלָאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אַרְוִירָה הָאָדָמָה בְּעִבוּרְךָ בְּעֵצֻבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְקוֹץ וְדַדְדָר תִּצְמִיחַ לְךָ וְאֲכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בְּזַעַת אַפֶּיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵב אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ כִּי עֲפַר אֶתְּהָ וְאֵל עֲפַר תִּשׁוּב. וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל חַי.

בראשית ה, א-ב (פרשת בראשית)

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדַמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ. זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בַּיּוֹם הַבְּרָאָם.

להיות האשה הראשונה פירושו לגלות, ללא אם להניקן, אחות לגדלך או חברה ללוותך, מהי אשה ומהו האור הייחודי שבכוחה להביא לעולם. סיפורה של האשה הראשונה, העתידה להיקרא חוה, הוא במידה רבה סיפור התגלית הזו: הפיענוח, דרך ניסוי וטעייה, של סוד הנשיות. לכאורה אותו האתגר מונח גם לפתח הגבר, שגם הוא משולל הדרכה אבהית. אלא שהגבר והאשה ניגשים לדברים אחרת, כפי שסיפור בריאתם עצמו מלמד. הגבר מעניק שמות, ראשית לבעלי החיים, לאחר מכן גם לאשתו, ובמובן מסוים אף לו עצמו.¹ הענקת שמות היא פעולה של זיהוי והגדרה, יש שיאמרו אף קיבוע, הדורשת ריחוק מסוים כדי לעשותה. האשה לעומת זאת מתעניינת בדברים עצמם יותר מבשמותיהם. מסע הגילוי העצמי שלה אינו עיוני, אלא, כפי ששמה מציע, חווייתי:² היא פשוט ישנה, שואבת את משמעות חייה מתוך החיים עצמם, מגלה את עצמה תוך כדי תנועה. מדרשי חז"ל, ובעקבותיהם כתבי הקבלה והחסידות, פותחים בפנינו שערים חדשים להבנת דמותה וסיפורה של חוה. בהשראתם נפתח לעיון מחודש את סיפור בריאתה, מערכת היחסים שלה עם אדם וכן חטאה, וננסה להגיע להבנה חדשה שלהם. בנוסף, נקדיש תשומת לב רבה למה שהוא אולי החידוש הגדול ביותר של התורה שבעל פה על פשט הכתובים: הרעיון שחוה המוכרת לנו לא הייתה האשה הראשונה, אלא קדמה לה אשה אחרת, "חוה הראשונה", שהייתה בת זוגו של אדם לפניו. עניינה של אשה חידתית זו, יחסיה עם חוה המוכרת והמשך גלגוליה בעולם, יתפסו את עיקר חציו השני של הפרק.

חוה שונה משאר הנשים בתנ"ך בכך שהיא פחות דמות רגילה של אשה, עם אישיות וקורות חיים, ויותר סמל וייצוג של כללות הנשים והנשיות בעולם. למעשה, השם 'חוה' מופיע רק פעמיים בכל

התנ"ך, פחות מכל דמות נשית חשובה אחרת, כאשר בשאר הזמן היא נקראת פשוט "האשה". חוה היא "אם כל חי", בעלת פוטנציאל אינסופי של חיות ועומק. לפיכך, אין בפרק זה יומרה להקיף את כל פרטי סיפורה, אלא להתמקד בשאלה מה אנו יכולים ללמוד מסיפורה של חוה על מהות הנשיות ועל התפתחותה בעולם.

במחשבה שנייה

רבות נכתב על כך שיש שני סיפורי בריאה בספר בראשית. ראשית הזמן, כמו השנים הראשונות בחיי כל אחד מאיתנו, טבולה במימי השכחה ואי-הוודאות, ויש לגביה גרסאות שונות וסותרות. אך כפל הסיפורים אינו מאפיין רק של התחלות נשכחות, אלא גם של האינסוף האלוקי שמתוכו הן מגיחות. בנקודה שבה העולם עוד טרי, שבה גבעולו נטוע באדמת הבורא, משהו מהאינסופיות של בוראו עוד נוגהת בו, והדבר מתבטא בריבוי פנים לסיפור ראשיתו.

מכיוון שהסיפור השני עוסק כמעט אך ורק בבריאת האיש והאשה, הרי ששני סיפורי הראשית הם מעל הכול שתי גרסאות של בריאה זו. ואכן, הם מציירים דיוקנאות שונים מאוד של הזוג האנושי הראשון.

הסיפור הראשון כללי וענייני יותר, וסוקר, כממעוף הציפור, את שבעת ימי הבריאה. שיא הבריאה מגיע בסוף היום השישי:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדֶגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. וַיִּבְרַךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים, פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלְאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּ וּרְדוּ בְּדֶגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הָרֹמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ. (בראשית א, כו-כז)

בורא העולם מבקש לברוא יצור דומה לו שישימש כנציגו בבריאה, וימשול על בעלי החיים כפי שהוא מושל על הבריאה כולה. יצור זה הוא האדם. אך מה פשר המילים הראשונות שה' אומר, "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו"? אל מי הוא מדבר? מי הם ה'אנחנו' שבצלמם ודמותם הוא עומד לברוא את האדם?

הסבר מתבקש אחד, שרש"י מביא בפירושו ושדורות שלמים של ילדים יהודים גדלו עליו, הוא שהקדוש ברוך הוא נמלך עם מלאכיו. מכיוון שבפועל, בפסוק הבא, בורא ה' את האדם לבד ("ויברא אלהים את האדם בצלמו"), מדובר במחווה של נימוס וענווה, שמטרתה ללמד את כולנו להיוועץ במי שמתחנינו.

גרסה עמוקה יותר של פירוש זה, הלקוחה מתורת הסוד, הולכת כך: אף שה' הוא אחד, יחיד ומיוחד ואינו ניתן לחלוקה, כאשר הוא מתחיל להאציל את בריאתו הוא מתפרט למספר צורות הופעה, כגון "עולמות", "פרצופים", "ספירות" ועוד. האמירה "נעשה" מבטאת את שיתופם של הכוחות השונים הללו בבריאת האדם. אכן, המושג "צלם אלהים" מתייחס בקבלה לעץ הספירות, המבטא הן את מערכת ההנהגות האלוקיות, והן את מערכת כוחות הנפש של האדם.

והנה, אחת ההתחלקויות הבסיסיות יותר של הופעת האלוקות היא לצדדים 'זכריים' ו'נקביים', הנקראים, בין השאר, "הקדוש ברוך הוא" וה"שכינה". כאשר אלוקים אמר "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", היו אלו הפן הזכרי והנקבי שבו שנדברו כביכול בינם לבין עצמם.³ כפי שעל כל תינוק שנולד כתוב כי "שלושה שותפים בו, הקדוש ברוך הוא, אביו ואמו",⁴ כך גם בבריאת אדם הראשון שיתף ה' דמות אב ודמות אם, הקיימים בתוכו (כאשר ה"צלם" בא מהאב וה"דמות" מהאם⁵). למעשה, הזוהר מסביר כי המאמר "נעשה אדם" נאמר "בשעתא דְּווגא"⁶ - בשעת הייחוד העליון בין שתי הבחינות הללו. אי שם במחשכים העליונים, הקדוש ברוך הוא והשכינה כביכול התלחשו ביניהם: אז מה דעתך? נעשה אדם בצלמנו כדמותנו?⁷

פירוש זה פותר חידה נוספת הנמצאת בפסוקים שלפנינו:

הכפילות התמוהה "בצלם אלהים ברא אתו, זכר ונקבה ברא אתם". אותה כפילות חוזרת על עצמה בפרק ה, שם כתוב "זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם ביום הבראם" (בראשית ה, ב). מניסוחים אלו לא ברור: האם האדם הוא אחד או שניים? הרעיון שלפיו האדם נברא מתוך זיווג בין הפן הזכרי והפן הנקבי של ה' מציע תשובה: לאדם היה טבע כפול, זכרי ונקבי, בדיוק כטבעו הכפול של האלוקים שבצלמו נברא.

כך אפוא נבראים האיש והאשה: יחדיו, במאמר אחד, וכשיקוף של צלם האלוקים. למעט העובדה הבלתי נמנעת שאחד מהם מוזכר לפני השני (שעוד נשוב אליה בהמשך) האיש והאשה שווים כאן לחלוטין.

רק דבר אחד פוגם בשלמות הזו: היא מושלמת מדי, סימטרית מדי. על מנת ששניות האיש והאשה תהיה מוצדקת, עליהם להיות שונים - ניגודים משלימים, כל אחד מהם בעל איכות אחרת הזקוקה לחברתה.

כאן מגיע תפקידו של הסיפור השני. סיפור הבריאה השני מעניק לנו תיאור ארוך ומפורט יותר של בריאת האיש והאשה, השובר את הסימטריה הפשוטה של הגרסה הראשונה ומתאר את יצירתם כמתרחשת בנפרד ובאופנים שונים ביותר:

וְכָל שֵׁיחַ הַשְּׂדֵה טָרֵם יִהְיֶה בְּאֶרֶץ וְכָל עֵשֶׂב הַשְּׂדֵה טָרֵם יִצְמַח
 כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים עַל הָאֶרֶץ וְאָדָם אֵין לְעִבֵד אֶת הָאֲדָמָה.
 וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֵר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאָפָיו נְשִׁמַּת
 חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. וַיִּטַע ה' אֱלֹהִים גֵּן בְּעֵדֵן מִקְדָּם
 וַיִּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר... וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם
 וַיִּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֵן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ... וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב
 הָיִית הָאָדָם לְבַדּוֹ, אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים מִן
 הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשְּׂדֵה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם
 לְרְאוֹת מֶה יִקְרָא לוֹ, וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא
 שְׁמוֹ. וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל

חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא מִצָּא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּפֶּל ה' אֱלֹהִים תְּרַדְמָה
עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצְלָעָתָיו וַיִּסְגַּר בְּשֵׁר תַּחְתָּנָה. וַיִּבֶן
ה' אֱלֹהִים אֶת הַצְּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבָאָהּ אֶל
הָאָדָם. וַיֹּאמֶר הָאָדָם, זֹאת הִפְעַם עִצְם מֵעִצְמִי וּבֶשֶׁר מִבְּשָׁרִי,
לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִשׁ לָקַחָהּ זֹאת. עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת
אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבֶשֶׁר אֶחָד. (בראשית ב,
ה-כד)

מקריאה פשוטה ו'יחפה' עולה התמונה הבאה: לכתחילה יצר האלוקים
גבר בלבד, וזאת על מנת לטפל בגן עדן ולעבוד את אדמתו. רק לאחר
זמן, במעין 'מחשבה שנייה', הגיע הבורא למסקנה כי לא טוב לו לאדם
להיות לבדו ויש למצוא לו בת זוג, "עזר כנגדו". ראשית ניסה הבורא
להפיג את בדירות הגבר באמצעות בעלי חיים, ולשם כך הוא יצר שלל
חיות ועופות (בניגוד לסיפור הראשון שבו הם נבראו לפני האדם). אך
כאשר עבר הגבר על החיות ונתן להן שמות, הוא ראה כי אף אחת
אינה ממלאת את תפקיד העזר המיוחל. אוראז החליט האלוקים לעשות
לגבר בת זוג מגופו הוא. הוא הרדימו, נטל אחת מצלעות חזהו ובנה
ממנה אשה.

אין זה סוד שסיפור זה נראה לרבים כממעט בערך האשה.
עולה ממנו לכאורה, כי העולם הזה נועד להיות "עולם של גברים"
שבו תפקיד האשה משני, שולי ומאולתר, "עזר" צדדי לגבר העומד
במרכז התמונה. קריאה זו הביאה אותם לראות בתנ"ך אחד האחראים
הראשיים לשעבוד ההיסטורי של הנשים – להפיכתן ל'אחר' המוחלט
של האנושות, שלמרות היותו חמישים אחוז שלה (אם לא יותר) מושתק
ומודר משל היה הצל של החצי העיקרי. הקריאה הזו נראית להם כה
ברורה ומתבקשת, כה "כוונתם הפשוטה של הכתובים", שלא ניתן
להעלות על הדעת קריאה משכנעת ממנה.

אך מה שאנו מכנים 'פשט' אינו תמיד דבר כה פשוט. ישנן
דרכים רבות לקרוא סיפור, גם אם מתעלמים מהפירושים המסורתיים
שלו. הבה ניגש אל הפסוקים מחדש ונברוק אם אנו יכולים לקרוא

אותם קצת אחרת. הפעם, כואו נשים בצד כל הנחה מוקדמת של חוסר הוגנות, ונתבונן בשני הסיפורים אך ורק כמעידים על שוני בין המינים. הסיבה לעשות זאת היא פשוטה: סיפור הבריאה השני אינו עומד בפני עצמו, אלא רתוק מצידו האחורי אל הסיפור שקדם לו. הסיפורים הם כשני צדדיה של אותה דלת זכוכית כביכול, ואם כן מסר השוויון המתנוסס על הסיפור האחד צריך להיות ניכר לעין, גם אם בכתב מרָאָה ובאותיות מוחלשות, בסיפור השני.

ממונולוג לדיאלוג

דבר פשוט ראשון שאנו יכולים להצביע עליו לגבי סיפור הבריאה השני הוא זה: בעוד הגבר נברא לבד, ובמשך זמן מסוים עמד הגן רק לרשותו, האשה נבראת לעולם שכבר יש בו אדם אחר, הגבר. מנתון זה אנו יכולים להפיק את השיעור הראשון שלנו לגבי גבריות ונשיות: הגבריות קשורה באופן בסיסי לחוויית הבדידות, לתחושת ההיות לבד, ואילו הנשיות קשורה לחוויית הקשר, לזיקה אל הזולת.

בעומק תודעתו, נקודת המוצא של הגבר היא שהוא האדם היחידי בעולם. הוא השולט והמנהל, המוציא והמביא. הוא מחליט, והמציאות צריכה להיעתר לו. תחושה זו היא מקור עוצמתו של הגבר, הבסיס לתוקף העשייה שלו, אך גם מקור חולשתו. הרגשת הבדידות יכולה חיש קל להידרדר לתחושה של "אני ואפסי עוד" – ביטול הזולת ומחיקתו, תפיסת המציאות כאמצעי הנועד לשרתו. אין זה מקרה שה' הוא המצביע על כך שבדידותו של האיש אינה טובה: הגבר עצמו אינו מודע לכך, או לפחות אינו מסוגל להודות בזאת.

עבור האשה לעומת זאת, נקודת המוצא היא שאין מציאות של קיום אנושי בודד. מבחינתה בדידותו של הגבר בגן עדן היא סיפור אגדה, מיתוס על העידן לפני שנבראה. עבודה חוויית היסוד היא של התקשרות. היא פטורה מאשליית העצמאות, ומכירה במצב האנושי כקיים אך ורק בזיקה והזדקקות אל הזולת. גם בכך יש חיסרון כמוכּן: הנזקק יותר לזולתו גם מועד יותר להיפגע ממנו. אך גם יתרון יש:

ההכרה בהיות האדם יצור חברתי בטבעו, שמהותו מתגלה רק דרך המתח הפורה בין שניים.

אפשר לומר כך: הגבריות קשורה במונולוג, בנאום חסר המענה של היחיד, ואילו הנשיות בדיאלוג, בדו־שיח בין שניים. בהיותו לבדו בגן עדן יכול היה הגבר או לשתוק או לשאת נאומים חד־סטריים שהדהדו בחלל הגן, חלפו מעל פניהם החתומות של בעלי החיים ושבו אליו כמות שבאו (אכן, במובן מסוים המונולוג והשתיקה אינם כה שונים: המונולוג אינו אלא השמעה כלפי חוץ של זרם התודעה הפנימי של היחיד, שבמציאות הרגילה מתנהל בשתיקה בתוך הנפש פנימה). האשה עימתה את הגבר עם קול שני, נקודת מבט חדשה ומנוגדת, שאינה מהנהנת בשקט צייתי לכל מילה שהוא אומר אלא מגיבה, מקשה קושיות, מתווכחת ולעיתים אף מפריכה כליל את עמדתו. הקשר בין האיש לבין שתיקה/מונולוגיות ובין האשה לבין שיחה/דיאלוגיות ניכר אפילו בשמותיהם של האיש והאשה הראשונים: השם אדם הוא לשון 'דומיה', השם חוה - לשון 'חווה דעת'.⁸

בשיאה, מובילה אשליית העצמאות של האדם המבודד להאלהת האדם, לשיגעון גדלות לפיו האדם כמוהו כאל. אחד ההסברים של חז"ל לבריאת האשה הוא "שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקדוש ברוך הוא יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג".⁹ חשש זה הוא בעיקר ביחס לאדם עצמו שהיותו לבד עלול ליצור בליבו את הרושם שהוא כאלוקים, אחד ומיוחד שאין עוד מלבדו. האשה אם כן, אינה מגלמת רק את הנשיות אלא במידה רבה את האנושיות בכלל, את ההכרה העצמית של האדם שהוא נטוע בעולם הריבוי, אוחז רק בשבר של האמת השלמה. דבר זה מחייב אותו בעימות עם זולתו, המביאו לאימות של עצמו - לגיבושה של אמת משוכללת יותר מזו שהוא מסוגל להשיג לבדו.

אפשר לומר כי בהפשטה אדם הוא שורש ה'אני' וחווה היא שורש ה'את/ה'. הקוראים בסיפור השני ורואים באשה 'אחר' מפספסים את הנקודה. האשה אינה האחר אלא הזולת - האדם העומד מולי, שאינו המוכר והצפוי אלא החדש והמפתיע, האדם המאתגר אותי לבדוק